

Vand- og Vindmøller i Svendborg Amt.

Af afdøde Museumsinspektør *Johs. Olsen*, Svendborg.

I Oldtiden malede man Kornet mellem tvende Sten ved Haandkraft, idet man knuste, malede det, ved med Haanden at føre en mindre Sten frem og tilbage hen over Kornet, der var anbragt paa en større flad Sten, de kaldtes henholdsvis Over- og Underligger; men man kender ogsaa runde Kværnsten til dette Brug, hvor den øverste Sten drejes paa den underste og ved sin Vægt knuser Kornet til Mel. Kornkværne af denne Art findes i det bekendte udgravede Pompeji, hvor Bagerne selv malede deres Korn, her staar Kværnene endnu, som de forlodes, da Byen dækkedes af Sten- og Askeregnen, som ledsagede Vesuvs Udbrud i August Maaned i Aaret 79 ef. Chr., og her i Landet har Haandkværne været i Brug meget langt op mod vor egen Tid, de kan ses paa vore Museer.

I Middelalderen naaede imidlertid en ny Opfindelse til Danmark, nemlig Kornkværne drevet af Vandkraft altsaa Vandmøller. De ældste Beretninger, man har om Vandmøller paa Fyn, findes i et Mølleprivilegium for Munkene i St. Knuds Kloster i Odense, det er fra 1175. Muligvis har Benediktinerordenen indført Vandmølleriet

i Danmark paa Kong Knud den Stores Tid, og er det rigtigt, har vore Vandmøller altsaa været kendt i c 900 Aar. En Vandmølle nemlig Syansager paa Langeland er den ældste omtalte i Svendborg Amt; thi den nævnes i Kong Valdemar II Jordebog i Aaret 1231, og den er rimeligvis Forløberen for den nuværende Tranekær Slotsmølle; men det behøver ikke derfor at være den ældste, andre kan godt være anlagt før den, mon ikke Vandmøllen ved Brahetrolleborg f. Eks. godt kunde være ældre, det gamle Klosteranlæg her er jo fra c 1172, og det er jo ogsaa anlagt af Cistercienserne, som var udgaaede af Benediktinerordenen.

I Middelalderen og langt senere hen fandtes en Mængde smaa Møller overalt i Danmark, de kaldtes for Skvatmøller, der skal have været saa mange, at hver Bonde havde sin, selv om det nu er en Overdrivelse, var der nok mange alligevel.

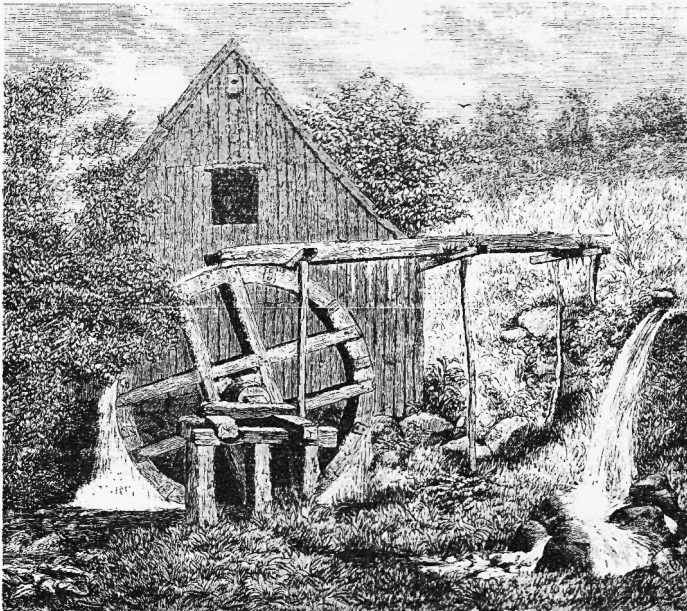
Til en Skvatmølle hørte, som Navnet angiver, kun lidt Vand, en Skvat Vand var nok til at drive den; men de maatte kun male Korn fra Mikkelsdag til Pinse, og for at Naboernes Marker ikke skulde lide Skade ved Over svømmelse, toges deres Stigbord op i Sommerhalvaaret.

Men til de større Møller, der maatte male hele Aaret rundt, hørte betydeligt mere Vand, derfor havde de store Dæmninger og store Mølle damme, hvor Vandet kunde holdes tilbage i Reserve især i de mere tørre Aarstider om Sommeren, hvor Nedbøren i Reglen er mindre end om Vinteren.

I Svendborg Amt har der været c 90 Vandmøller gennem Tiderne; men mange er i nyere Tid nedlagte. Man kan vist roligt gaa ud fra, at da Vandmøllen indførtes, var det et betydeligt Fremskridt, der skete. At adskillige er nedlagt i nyere Tid, skyldes vel nok for en Del, at Sænkning af Vandstanden i Moser, Vandløb og Enge samt Udtørring af mangan Indsø har formindsket Vandmæng-

den, saa der blev for lidt Vand til at drive en Vandmølle med, og i allerseneste Tid, har andre Kræfter afløst Vandkraften, i enkelte Tilfælde er dog Vandkraften taget i Brug for at frembringe Elektricitet, saaledes ved Kongshøj gamle Vandmølle i Øksendrup Sogn.

Vandmøllerne har sikkert haft stor Betydning for de

Skovmøllen i „Christiansminde“ ved Svendborg

omboende Folk; men der er dog 24 Sogne i Svendborg Amt, hvor man ikke kender noget til Vandmøller, især er de mindre Øer fattige paa Vandmøller, det kan have sin Aarsag i, at der her er færre Vandløb end paa Fyn, maaske fordi den Overflade, som er nødvendig for at opsamle Nedbøren, ikke er stor nok hertil.

I Kong Valdemar Atterdags Tid oprettedes mange Vandmøller i Danmark; man ved, at Kongen allerede før

1356 interesserede sig meget for saadanne Anlæg, og lod anlægge Diger og Dæmninger samt sørgede for, at Møledamme udgravedes. Allerede i hans Tid nævnes Tang-aamølle 1361 og Urtemølle ved Hvidkilde 1372, og muligvis kan Skaarup Skovmølle datere sig ligesaa gammel. Gundestrup Mølle i Hundstrup findes nævnt 1418, Lydinge i Krarup 1438. Den 26. Marts 1597 brændte den anden af Hundstrup Vandmøller en Paaskeaften, nemlig Elleskovsmøllen. I Aaret 1610 forekommer følgende Møl-

Kaleko Mølle, Diernisse Sogn

ler nævnt i Svendborg Amt, Lindevad i Vester Aaby, Dalsmølle i Vantinge, Grubbe- og Nørremølle i Svaninge, Knarreborg i Oure, Grønne- og Grøftemølle i Skellerup, Kildemølle i Ellinge og Lillemølle samt Aamølle i Refsvindinge; men der er intet i Vejen for, at flere af dem er meget ældre, end de Aarstal i hvilke de nævnes første Gang.

En anden gammel Vandmølle er Kaleko ved Faaborg, der kønt beliggende nu er fredet og indrettet som Museum, den omtales 1643, da den kom under Holstens-

hus. Endvidere Nyborg Slotsmølle, der allerede 1664 overgik til Privatejendom, og 1551 Hospitalets Vandmølle i Faaborg. For godt og vel 100 Aar siden havde Svendborg ikke mindre end ni Vandmøller, der var først to fra Borgen Ørkil hidrørende overste og nederste Ørkilsmøller, der maler endnu den Dag i Dag, selve Byens ældste Vandmølle var sikkert, den nu nedlagte Bymølle, saa var der Pjentemølle, Grubbemølle, Ravnemølle, Graaes Vandmølle, Oliemøllen tidligere kaldt Slibemølle og endelig Stampemøllen i Christiansminde, denne og Ravnemøllen var dog kun Stampemøller, der benyttedes i lange Tider af Byens Garvere og Felberedere der dengang var talrigere end nu; men paa de fleste Vandmøller i Svendborg har i Tidernes Løb været stampet baade Huder, Skind og Vadmel for Farverne, samt endelig ogsaa brækket Bark. Pjentemøllen blev anlagt af Præsten Hans Gaas ved Vor Frue Kirke 1546, senere fik han en Retssag paa Halsen i den Anledning, fordi han havde anlagt Vandmøllen uden Samtykke af Borgmester og Raadet, den laa ved Bagergade ved en Gaard, hans Moder havde købt, her forbi løb en Bæk, kaldet Springsbæk, og denne fortsatte herfra over til Bymøllen, og Bymøllens Ejer, Hans Petersen, klagede til Øvrigheden over, at Hans Gaas's Mølle tog Vandet fra ham, og Øvrigheden dømte i Sagen, at Hans Gaas's Mølle ingen Fremgang skulde have, uden hvis han kunde herefter have det med Kongens samt Borgmester og Raads Tilladelse og Samtykke". Den 28. November 1546 kom Sagen for paa det kongelige Retterting i Odense, og her kendtes for Ret, „at efterdi Hans Petersens Bymølle findes at have været Mølle ud af Arilds Tid, da bør den ved sin Magt at blive, og Frants Brockenhuus Embedsmand paa Nyborg Slot med flere gode Dannemænd at granske og forfare om Hr. Hans Gaas's Mølle er saa lovligt bygt, at den bør ved Magt at blive eller ej, og der gaa om saa meget som ret er."

Derpaa fik i Følge kongelig Befaling, Adelsmændene

Ejler Rønnow, Hvidkilde, Busk Skunk, vistnok Brudagergaard, men i alt Fald Ejler af Rugaard, Aksel Fikkese, Broholm, Axel Nielsen Kruckow, Aarslevgaard, Henrik Glob, Stensgaard paa Langeland, Hans Berildsen, Nakkegaard, Tanderup Sogn i Baag Herred, Niels Henriksen Sandberg Tøjstrup Ordre til at granske og forfare om en Mølle, som „Hr. Hans haver i Bagergaden i Svendborg, hvad heller kun staar Svendborg By til Skade eller ej“. Udfaldet kendes ikke; men det kan umuligt have gaaet H. G. imod; thi Møllen har malet lige til den i 1899 blev nedbrudt. Dette var nu ikke den eneste Strid H. G. var ude for om en Mølle, kort efter havde han igen en Strid angaaende et Mageskifte af et Stykke Jord ved hans Mølle i Vejstrup, med en af Kronens Bønder; der var nedlagt Forbud mod denne Mølle ogsaa, senere kom dog et Forlig i Stand; men Landsdommeren Verner Svale og Prior Christen Poulsen i Odense nægtede ham Ret til at male, saaledes at han skulde trække sine Stigbord op, for at Vandet ikke skulde „støve“ ind paa Kronens Bønders Jorder, før han havde faaet kongelig Tilladelse hertil. Ved Dommen i Kongens Nærværelse i Kjøbenhavn den 3. December 1547 kendtes for Ret, at Mageskiftet skulde staa hen til Kongen kom til Fyn, og Stigbordene skulde være optrukne saalænge, og saa hører man ikke mere til Sagen.

De tvende Ørkilmøller, som havde hørt til Borgen Ørkil, der blev brændt i Juli 1534 af de oprørske Svendborgere, er paa en Maade alt, hvad er levnet af saavel Borgen som Byen Ørkil, der bestod af 20 Gaarde og Huse, de har om end ombyggede malet til Dato, deres Alder kendes ikke; men de giver maaske ikke Borgen saa meget efter i saa Henseende, og denne var fra omkring c 1200—40. Grubbemøllen ved Svendborg var ogsaa af Dato en gammel Mølle, den fik sit Vand fra Kilder ved Bakkens Fod, den er, saavidt, det kan ses, anlagt om-

kring c. 1500 eller saa. Alle de ved Svendborg værende Vandmøller er nedlagte nu, en Skæbne flere af deres gamle Kammerater ude paa Landet har delt med dem.

I mange af vore Byer træffes Stednavne, der minder

Venteposemølle, Bregninge Sogn, Taasinge.

om de gamle Vandmøller, saaledes forekommer Mølle eller Møllergader og Møllendamme selv paa Steder, hvor Vandmøllen forlængst er borte, saa kun Navnet minder om, hvad her en Gang var. Selv i Hovedstaden var tidligere et Vandmøllestræde, før dette ændredes til Raadhusstræde, ogsaa det mindede om Byens ældgamle ned-

lagte Vandmølle. Ude i Landskabet forekommer mange Stednavne, i Forbindelse med Stavelserne „Mølle“, vi kender dem fra Enge, Moser, Marker, Skove, Gaarde og Huse, de synes ligefrem at fortælle os, hvilken Betydning Møllerne har haft i Tidens Løb.

Vi kender ingen middelalderlige Gilder eller Lav for Møllere, derimod træffes Møllere som Medlemmer af de almindelige Gilder, Aarsagen hertil er maaske den, at de boede spredt, det var jo sjældent at træffe dem saa tæt beliggende som de to Ørkils Møller eller Ventepose og Rødemølle paa Taasinge.

1648 udstedtes de første Artikler for Møllere her i Landet, 1684 kom de sidste; men de Møllere, der var her i Byen Svendborg, vides aldrig at have været indmeldt i noget Møllerlav.

Mange Vandmøller var indrettede saaledes, at de havde stor Staldplads til Møllægæsternes Heste, i enkelte Tilfælde op til c 100 Stykker kunde opstaldes ved en Vandmølle; thi Bønderne kom ofte langvejs fra for at faa deres Korn malet, der var jo ikke Vandmøller i ethvert Sogn, og desuden var der Mølletvang, saa det kunde knibe med at ekspedere Møllægæsterne, og derfra stammer vel det gamle Ordsprog om, at den, der kom først til Mølle, fik først malet.

Et Vandhjul kan være meget stort, det største kendte var Pjentemøllens i Svendborg, dets Diameter var $17\frac{1}{2}$ Fod; men alle Størrelser forekommer herfra og ned til 6 à 7 Fod. Endelig er der Forskel paa Over- og Underfaldshjul, selvfølgelig var Overfald og et højt Fald det bedste. Mange Møller havde mere end eet Hjul, det største Antal har vist nok Kongshøj haft, ikke mindre end 8. Hjulet var altid af Træ, dog forekommer enkelte af Jern; men de er af nyere Dato.

I Kong Christian V Danske Lov af 1683 findes en Del Bestemmelser om Vandmøller, saaledes siger den, at

ingen ny Mølle maatte oprettes, uden at man havde Dam og Damsted. Vandet maatte ikke flyde ind over anden Mands Jord, Ager eller Eng, ejheller maatte Bagvandet fra nogens Vandmølle spildes paa lignende Maade.

Anlagdes endelig en ny Mølle, uden at nogen gjorde Indsigelse eller nedlagde Forbud mod den, og den naaede 20 Aars Hævd, og ingen havde klaget over den, maatte den fremdeles benytte Flod og Flodsted. Alle som ejede en Skvatmølle ogsaa kaldet Vinter- eller Græsmølle skulde tage deres Stigbord op den 1ste Maj, og først sætte det ned igen, naar alt Korn og Hø var i Lade. Vandet fra Møllerne maatte ikke genere Landevejene, ejheller Naboernes Skov- og Kirkeveje, med mindre Samtykke hertil var givet.

Kongens Tjenere skulde søge Kongens Møller, Amtmændene maatte passe paa, at Møllerne holdtes ordentlig ved Magt, og paase at Mølleren brugte Maal og Toldkar paa ærlig Vis. Ved Toldkar forstaas de saakaldte Toldkopper af Kobber, paa Museet i Svendborg opbevares to af disse fra Møller under Broholm, Kopperne var justerede, og Mølleren havde Ret til som Betaling, at tage bestemte Portioner af hver Sæk Korn, senere betales i rede Penge.

Endvidere siger Loven, at alle Skvatmøller, indenfor en Mils Afstand fra de rette Landgildemøller, der holdtes ved Magt, og som kunde overkomme Bøndernes Maling af Korn, skulde nedlægges, med mindre at Skvatmøllen fra Arilds af havde svaret Landgilde. Samtidig forbødes det Bønderne at oprette Vejr- og Hestemøller paa de Steder, hvor der var Landgildemøller, som kunde overkomme Malingen, det er alt, hvad denne Lov har om Vindmøller.

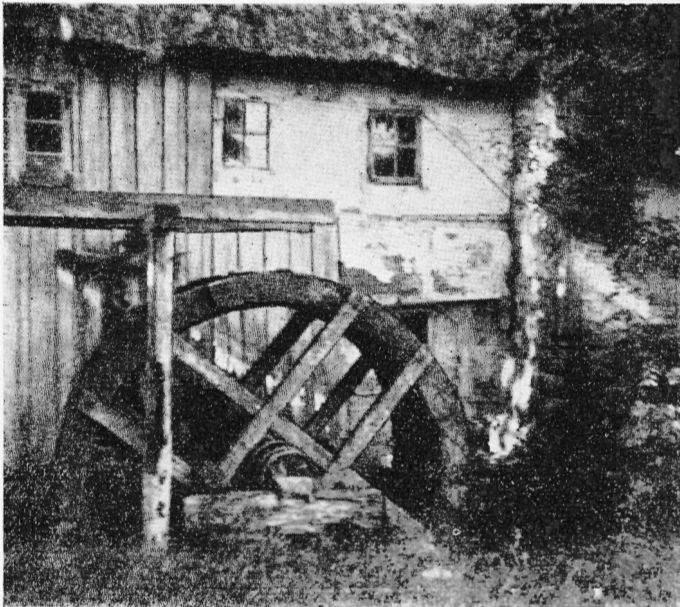
Vand maatte ikke fældes fra dets sædvanlige Løb, ejheller fra anden Mands Fiskedam eller Jord. Bøden herfor var 3 Lod Sølv til samtlige Ejere. Spildte en eller

anden Vandet fra en Mølle eller Fiskedam, maatte Synderen ikke alene erstatte Skaden, men ydermere bøde 60 Lod Sølv, stemmede en Møller Vandet saa højt op, at det skadede andre, maatte han betale Skaden. Møllerne fik altsaa baade Privilegier og Ansvar.

Fire Aar senere udsendte Kongen Brev til Amtmændene om, at hvis Vandmøllerne ikke var sat til videre Hartkorn end Ejendommens, og ikke var paalignet „Maaleværket“, da skulde Herredsfogden og to af de troværdigste Bønder i hvert Sogn udnævnes til, at udforske om Møllen manglede Vand paa nogen Aarstid, om Vandet kom fra Kilder, Aaer eller Søer, om det var let eller svært at vedligeholde og lave Dæmninger, om det imod stor Regn ej paaholdtes, om det var en Skvatmølle, om der var Mangel paa Søgning, eller den havde nok at bestille, hvem der søgte Møllen, om der var godt Fiskeri eller ej, om Hjulet dreves af Over- eller Underfaldsvand, samt hvormange Kværne hver Mølle havde m. m. Naar alt dette forelaa oplyst, skulde de valgte Mænd give Møde, og Amtsskriveren maatte derefter udfærdige nøjagtig Beretning om hver Mølle, hvorefter Resultatet skulde indsendes til Rentekammeret, det lignede og udregnede derefter Møllens rette Hartkornsligning. 1687 indførtes Møleskylden paa Vandmøllerne, den holdt sig til vore Dage ligesom Møletvangen, der først afskaffedes helt den 1. Januar 1862.

Med Hensyn til Flodmaal, altsaa et Maal for, hvor højt en Møller maatte stemme Vandet op, har der vist ikke saa sjældent været Uenighed. Et Flodmaal bestod i Reglen af en nedrammet Pæl, paa denne var anbragt et Mærke, der angav, hvor højt Vandet maatte opstemmes, Flodmaalet var anbragt af Øvrigheden og skulde respekteres. I Svendborg kendes et ganske pudsig Tilfælde, hvor Flodmaalet ikke blev respekteret, det forefaldt i 1842 meddeler den daværende Pjentemøller Morten Jor-

gensen i sin Dagbog saaledes: en skønne Dag udeblev Vandet fra Springsbækken fuldstændigt, baade for ham og Bymølleren var det jo uheldigt. Ved at efterse, hvad Grunden var, viste det sig, at en Farver egenmægtigt havde spærret for Vandet i Gaasestræde, hvorigennem Bækken løb, han havde nemlig ogsaa Brug for Vand til at

Hvidkilde Mølle, Egense Sogn

skylle sit Tøj i. De to forurettede Møllere mødte derfor om Morgenen den 13. Juni Kl. 8 hos Byfogden, Kammerjunker Moltke, og besværede sig over, at de var blevet forulempet af Farveren, Byfogden anede selvfølgelig intet og bad dem spørge Farveren, om han havde stoppet for Vandet, hvad han indrømmede, saa gik de atter til Byfogden, denne lod saa alle Parter tilsige samt Brandinspektøren, der havde Opsyn med Byens Vandforsyning.

hvertil Bækken hørte, til at møde Kl. 12 ved Flodmaalet. Her erklærede Brandinspektøren, at det var pinende galt og beordrede straks de spærrende Brædder fjernede, Farveren begreb ikke et Muk af det Hele, og rørte sig ikke af Pletten, og først Kl. 3 fjernedes omsider Hindringen, saa at Møllerne atter fik det nødvendige Malevand igen, som det kaldtes.

Vandmøllerne ligger for det meste smukt, der er en egen Idyl over dem og hele Landskabet. Mølleren var hyppigt en mere velstillet Mand i Samfundet end mangen anden, ikke alene i Kraft af hans Profession, ogsaa som Følge af hans hele Stilling og de Betingelser og Forhold, som fulgte med at være Møllejer, han drev i Reglen desuden Landbrug, Jagt og Fiskeri, gav ham Lejlighed til at nyde Fordele, ikke alle kunde opnaa. Det er derfor ikke saa underligt, at han ogsaa kunde naa at blive misundt, Folk skulde jo søge hans Mølle, og naar han passede paa, at han ikke toldede for stærkt af Bøndernes Korn, var hans Stilling ikke daarlig. De mange Folk, der havde Ærinde her, livede op i Tilværelsen, og at ikke alle Møllere var slette, som man næsten skulde tro, ved at læse i C. V. Danske Lov, hvor et Møllehus lignes ved et Krohus eller Smedehus i 21. Kapitel; thi her førtes ofte megen løs Tale, derom vidner f. Eks. Indskriften over Døren paa Rødemølle i Svindinge Sogn, der er anbragt 1738, „Herre vend Dig dog igen til os og vær Dine Tjenere naadig, opfyld os aarle med Din Naade, saa ville vi prise Dig og være glade i alle vore Dage“, ligesom en Indskrift i øverste Ørkil Mølle har en lignende Bøn, den er taget fra Kongernes 1. Bog, 8. Kapitels 28. Vers og anbragt 1744 og lyder, „Herre min Gud, hør paa Dine Børn som Dine Tjenere beder, at Dine Øjne maa altid være aabne over dette Hus, Nat og Dag“, Bjælken, hvori det er indskaaret, viser paa Bag-

siden, at Hans Andersen Skytte lod Huset bygge 1701 til sin Søn Corfits og dennes Hustru Lisbet Margrethe.

Medens en Vandmølle har den Vane og tillige ynder at kravle saa dybt ned i Terrænet som muligt, gør en Vindmølle akkurat det modsatte, den kan aldrig komme højt nok op, den skal have al den Plads og Frihed for, at Vingerne kan faa saamegen Vind som muligt, af den Grund findes ogsaa Vindmøllerne som Regel paa Højdedragene, paa Høje og Bakker, selv de gamle Oldtidsgravhøje er taget i Brug, saaledes staar f. Eks. Staus Mølle paa Taasinge paa en gammel Gravhøj fra Hedenold, efter Sagnet skulde Gravkammeret, der endnu i Møllens underste Etage har bevaret sine Sidesten, have været Kong Staus Grav, og det er næppe det eneste Tilfælde af den Art.

Vind — eller, som de ogsaa kaldes, Vejrmøller er for Danmarks Vedkommende meget yngre end Vandmøller, og man forstaar, at da Vindmøller kom hertil, var det en Lettelse, især for dem som havde langt til Vandmøllen, navnlig naar en Egn var fattig paa disse sidste, kunde Vejen blive lang nok.

Ingen ved noget bestemt om, fra hvad Tid man kan regne Vindmøllens Fremkomst, nogle mener, at de er opfunden c. 1040—50 ef. Chr., men det er dog sikkert kun en Gisning. En hollandsk Kender af Møller mener, at Opfindelsen taber sig i Oldtidsmærke, men mener dog, at Korsfarerne har medbragt Opfindelsen fra Lilleasien til Europa, andre anser Grækerne for at være Opfinderne. Hvem der har Ret, er ikke til at afgøre; men efterhaanden, som den ny Form for en Mølle blev kendt, steg de stærkt i Antal, selv om det maaske varede længe, før de naaede til Danmark, især til vor Egn, saaledes fik Svendborg først sin første hollandske Vindmølle for godt og vel 100 Aar siden. Den første Art Vindmøller var Stubmøller, de var tidligere meget almindelige,

men er snart forsvundne i Landskabet, de faa, som er bevarede, er saa at sige Museumsgenstande, enkelte er fredede. Ved en Stubmølle forstaar man en mindre ofte ret primitiv Mølle med Vinger, den er indrettet saaledes, at den ved Hjælp af en fra Møllens underste Delskraat udstaaende Bjælke, kan dreje sig om en Pæl, hvorpaa selve Møllen hviler. Den skraa Bjælke kaldes „Møllensvø-

Stubmøllen paa Lyø

ben“, herom er Vindtavlet vundet, dertil hører saa en „Vindvogn“, der drejer hele Møllehuset om Pælen eller Stubben. Heraf kommer selve Betegnelsen „Stubmølle“, idet Ordet Stub er oldnordisk, det stavedes den Gang „stubbr“, og betød en over Jorden opragende Pæl, og Ordet Mølle er kommet fra Latin, det gamle latinske Ord for en Mølle er „molina“. Stubmøller er naaede til Dan-

mark allerede i Middelalderen. Man ser paa de ældste Billeder og Prospekter fra vor gamle Hovedstad, at de stod uden for Byens Volde i Rækker; men op paa Volden vovede sig dog, som den første Voldmølle først „Gotersmøllen“ 1692. Paa vor Egn har der ogsaa været Stubmøller, ved Svendborg har der tidligere været mindst to maaske flere; men efterhaanden fortrængtes de af de hollandske Møller, og Stubmøllerne reduceredes til hovedsagelig at anvendes, hvor man malede Vand bort fra vaade, side eller oversvømmede Arealer.

At de maatte vige for den hollandske Mølle er ret naturligt; thi den har en anden Konstruktion, den er indrettet saaledes, at selve Møllen er ubevægelig faststaaende, og kun det øverste Parti Møllehatten kan drejes med Mølleakslen, selve Bygningen er større og rummeligere, hvad der jo er en Fordel paa mange Maader. Denne Mølleform skal være opfundet i Holland hen mod c 1500, og Hollænderne selv mener, at Formen for en saadan Mølle er fremkommet paa den Maade, at man har forsøgt at hæve en Stubmølle saa meget som muligt, og **til**sidst har anbragt en Stubmølle oppe paa gamle ude af Brug værende By- og Fæstningstaarne, derved skal den hollandske Mølle have faaet omtrent dens nuværende Form, og naaede at faa Vingerne højt tilvejs for at fange mest mulig Vind.

Omsider naaede de vor Egn, i Svendborg byggedes den første af disse, den nuværende Christiansmølle paa Kongebakken c 1809 paa Foranledning af daværende Byfoged J. Uldall, der maatte den Gang endda først indhentes Rentekammerets Tilladelse til at bygge den, senere kom Vestergades Mølle samt Graae's og Grubbemøllens Vindmølle, den sidste er helt forsvundet, de to andre har fornylig mistet deres skønneste Pryd Vingerne, som saa mange af deres Kammerater ude paa Landet, og de sidste og kullede Møller staar og ser ud, som om de sørger

over, at de har lidt den triste Skæbne, at maatte vige for Motorer og Elektriciteten, kun Christiansmøllen drejer endnu rundt, og pryder Landskabet, hvad saa at sige enhver Vindmølle gør.

Bjærgby Mølle, Tullebølle Sogn

I Svendborg Amt har ialt været c 120 Vindmøller, Langeland har forholdsvis flest. I gamle Dage, fortælles der, brugte Vindmøllerne Mikkelsaften at stille Vingerne i Saks, saa at de dannede et Andreaskors, Skikken menes at hidrøre fra den katholske Tid, da Erkeenglen St. Mikael var Møllerens særlige Helgen og Skytspatron.

I Kong Christians V Danske Lov omtales de kun ganske flygtigt; men 1688 udstedtes gennem Kommerciekollegiet Bestemmelsen om Mølleskyld for Vindmøller, denne Afgift kendes for Resten meget tidligere; thi i Kong

Brudager Mølle, Brudager Sogn

Hans's Dronning Christines Hofregnskaber findes, at den 25. Marts 1521 modtog Dronningen 24 Mark af Jep Jepsen i Ribe for Mølleskyld, Afgiften maa vel saa senere være fornyet eller reguleret i Kong Christian V Tid, den ophævedes, som før nævnt, ved Lov herom i 1852; men helt fri blev dog Næringen ikke ligestraks, der hen-

gik en tiaarig Overgangstid til 1862, før den var ude af Verden.

I Aaret 1825 nedsattes en Kommission angaaende fremtidig Oprettelse af ny Møller, denne kom til det Resultat, at hvor der ingen Mølle fandtes i en Omkreds af en Mil, og Nabomøllerne gav deres Samtykke til den ny Mølles Opførelse, og det desuden skønnedes, at der paa Egnen var Trang til en Mølle, var der ingen Hindring for at bygge en ny. Efter den Tid tog Vindmøllerne stærkt til her i Landet, nu tager de nærmest af igen, dog har de fleste Sogne deres Mølle, somme endog flere, det er omtrent som Holger Drachmann synger i „Der var en Gang“, at hver By har sin Heks, hvert Sogn sine Trolde“, saadan kan man næsten sige om vore Møller, er end mange gaet fra Vand og Vind over til Damp og Elektricitet.

Almindeligvis vil de fleste mene, at alle Vindmøller er ens at se til; men heri tages grundigt Fejl, der er endda meget stor Forskel paa dem endogsaa blot i det Ydre, det Indre ligesaa; men det sidste overlades til Fagfolk at fortælle om. Betragter man Møllerne lidt nærmere opdager man hurtigt Forskellen, nogle er svajede i Formen, andre lige, men alle bliver de smallere opefter mod Hatten, og nogle er kantede andre glatte, men runde er de alle.

Ogsaa det Materiale, de er bygget af, er ikke ens, de ældre er af Træ tækket med Straa andre med Træspaan eller Tagpap, andre er bygget af Teglsten helt op til Hatten; men flere har kun Tegl i de nedre Dele, hvorimod Hatten altid er af Træ. Møllernes Hatten er ogsaa forskellige, paa nogle dannes Hatten af en skæv og noget flad „Kaskjet“, paa andre er Hatten pyntelig formet som et lille Spir. I Hatten sidder Akksen, der paa de ældre er af Træ paa de yngre af Jern.

De ældre Møller maa Mølleren dreje til Vinden ude

fra Svikstillingen ved Hjælp af et Haandsving, der igen virker paa den store Bom, der naar helt op til Hatten, Bommen hedder i Møllesproget „Svansen“, og det siger sig selv, at det er ulige besværligere, navnlig naar Vin-

Tranekær Mølle, Langeland

den, hvad den hyppigt gør, faar i Sinde at vende sig, saa har Mølleren meget Arbejde med at holde Vingerne til Vinden, og det sinker ham betydeligt; derfor har efterhaanden en Mængde Vindmøller faaet anbragt en saakaldt „Selvkrøjer“, derved forstaas den lille Vindrose, der er anbragt oppe ved Hatten modsat Vingerne, den ligner

næsten en lille Mølle og er saa praktisk indrettet, at den ved Vindens Hjælp stadig drejer Hatten, hver Gang Vinden faar det Lune at vende sig, og det er for Mølleren en stor Lettelse, fremfor at han stadig sely skulde besørge dette.

I ældre Tid havde alle Møllevinger Sejl, de var spændte paa Vingerne og kunde rebes alt efter Vindens Styrke, for at Møllen ikke skulde løbe løbsk og risikere at blive

Christiansmøllen paa „Kongebakken“ v. Svendborg

varm og komme i Brand. Det er nu blevet ret almindeligt, at anbringe Jalousier i Stedet for Sejl paa Vingerne, de kaldes „Selsvikkere“, er af Træ og de regulerer sig selv; men i haard Blæst eller Storm maa Mølleren dog regulere dem med Lodder, der hænger paa modsat Side af Vingerne, og disse bremser da Farten.

Mange Vindmøller er bygget paa mindre Højninger, flere var tidligere indrettede saadan, at man kunde køre tværs igennem deres underste Stokværk, det var en Lettelse for Af- og Paalæsningen, der desuden kunde foregaa tørt i fugtigt Vejr.

Næsten alle Vindmøller har en Svikstilling, det er den Bro, der løber rundt om Møllen; men den er anbragt i meget forskellig Højde over Jorden, og mange Steder udgør en Jordvold Svikstillingen, enkelte har dog ingen Svikstilling; men er saa lave, at selve Jordsmonnet tjener som Svikstilling; men da omgærdes Møllen i Reglen af et Rækværk, som tjener som Hegn og Advarsel om ikke at komme Møllen for nær, af Fare for Vingerne.

Ud til Svikstillingen fører altid mindst to Døre fra Møllen, en i Øst og en i Vest; men der kan ogsaa forekomme flere.

De allerfleste Mølleres væsentligste Arbejde var og er Formaling af Korn enten det var Vand- eller Vindmøller. Kun faa har været indrettede til andet Arbejde som f. Eks. til at trække Save, Høvle, Barkbrækker, Stampe- eller Slibe- og Hammerværker; i Holland derimod har Møllerne været anvendt i større Maalestok, som Drivkraft for Industrien, end her i Landet.

Naar man taler om og tænker paa, at en Mølle har fire Vinger, ja, nogle har haft seks, saa taler Mølleren og Møllebyggeren kun om to, fordi to Vinger teknisk set kun er en, idet de to Vinger der sidder modsat hinanden eller i hinandens Forlængelse kun udgør en Vinge.

Man maa haabe, at de pyntelige Møller, det være sig nu Vand- eller Vindmøller, maa kunne leve videre trods Konkurrencen; thi de pynter i det danske Landskab.

I Holland er der dannet en stor Forening med stor Tilslutning fra Nationen, der arbejder med Held for at bevare saa mange gamle Vand- og Vindmøller som muligt. Bør der ikke i Tide tænkes paa noget lignende i Danmark, hvor disse Bygninger og Virksomheder gennem Aarhundreder har virket og prydnet i Landskabet.
